

رویای عمران



«ترصیع»^۱ در لغت به رشته درآوردن گوهر درگردن بند است یا گوهر به رشته کردن است. در واقع، کار به نظم کشیدن و منظم کردن جواهرات را گویند. هم چنین، ترصیع در این معناها به کار می‌رود: گوهرنشانیدن، جواهرنشانیدن، صورت‌های متفاوت به نغمات موسیقی دان، شادمانی و خوش‌دلی کردن، سخن را بخش‌بخش ادا کردن، و کلام موزون و هم‌قافیه. به هم‌آوایی وازگان، «گهرسرای» گویند.

گوهر او یافته درج شرف
اختر او تافته برج شرف

(اهلی شیرازی)

صنعت ترصیع کاربردهای گوناگون دارد. در هنر کتاب‌آرایی، تذهیبی است که در آن، غیر از طلا از سنجرف، لاجورد، سفیداب، سبز زنگار و رنگ زعفران استفاده می‌کنند. معمولاً هر نقش ترصیع شده مذهب هم هست، اما عکس آن صادق نیست. این نوع آرایش، بیشتر بالایی سرلوح‌ها و سرسوره‌های مخصوص قرآن به کار می‌رفت. هم‌چنین آمده است که نوعی تذهیب در قرآن‌های دوره عثمانی بوده است که در آن، به جای گل‌های تذهیب جواهرات رنگین قرار داده بودند.

شیوه کار ترصیع در تذهیب بدین صورت است که قسمت‌هایی از جدول‌های موردنظر یا قسمتی از گل را با طلای بیشتری می‌پوشانند. بعد از مهره‌زدن، این قسمت‌ها دارای برجستگی بیشتری نسبت به دیگر قسمت‌های صفحه تذهیب خواهد بود که با کشیدن خطوط رنگی جدول‌کشی می‌شود.

در کتاب «گلستان هنر» از قاضی میراحمد، شعری به این شرح در مورد جدول مرصع آمده است:

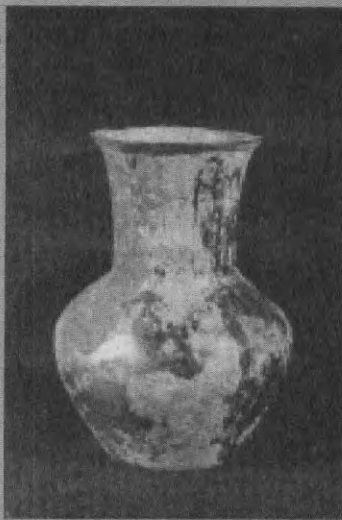
خط کش سه خط را قریب یکدیگر
در طلا خط آخرین برتر
گوشه‌ها کن نشان به چهار دست
تا کشی روبه‌رو و پشت به پشت
آن چه مابین این دو خط شاید
کمتر از پشت کار می‌یابد
در میان دو خط بود اولی
تا نگردد بیاض‌ها همه جا

بعد از آن مهرکش مکن تقصیر
ناتوانی کشیدنش تحریر
کش دو تحریر در دو خط اولی
پس سه تحریرکش خط آخری
چون میان را کنی مثنا هم
چاره‌تحریر باید آن را هم
کنج‌ها مگذران ز یکدیگر
جهدکن تا نهند سر به سر
در میان نه دو خط اول کش
لاجوردی که نبودش مرغش
هست پیوسته آن دو خط به میان
در میان نیز لاجورد بران
باز پایین آن دو خط دگر
خط زرین بکش و زین مگذر
از دیگر کاربردهای صنعت ترصیع، در قالی‌بافی است که به فرش‌های مرصع معروف است.

«قالی مرصع» فرش‌ای است که به صورت هنری بافته شده و با رشته‌های زر و سیم و دانه‌های الماس، زمرد، فیروزه و یاقوت تزئین شده باشد. هم‌چنین فرش برجسته یافت را که پرز گل‌های نقش آن بلندتر است و گل‌ها به صورت سه بعدی با سایه روشن بافته می‌شود را نیز مرصع گویند. نام دیگر این فرش‌ها «فرش گل برجسته» است.

ابوجعفر محمد طبری (۳۱۱-۲۲۵ هـ. ق) در کتاب تاریخ خود آورده است که در جنگ هراکلیوس، امپراتور شرقی با خسرو پرویز که در اوایل قرن هفتم میلادی رخ داد، از جمله اشیای غارت شده از ایران،

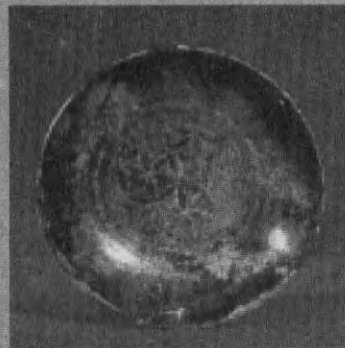
بهارستان بود که به نام قالی بهارستان یا قالی بهار خسرو بود. در بافت آن، از نخ‌های نوع عالی پشم و ابریشم و زر و سیم و انواع جواهرات و گوهرهای رنگارنگ استفاده شده بود. تریج آن تصویر حوض آبی بود و در کنار جوی‌های آن، گل‌های رنگارنگ از لعل و یاقوت و مروارید و سایر سنگ‌های قیمتی نصب شده بود و درخشندگی خیره‌کننده‌ای داشت. در مورد فرش بهارستان افسانه‌های



تنگ قالی‌بیزی شده، کف صاف، بدنه محکم، گل‌ها بلند و لبه به خارج برجسته می‌گردد. عیار و

اغراق آمیز وجود دارد. در «روضه الصفاء» آمده است که سعد، از فرماندهان اسلام، بی‌آن که دست تصرفی بدان فرش داشته باشد، آن را به مدینه فرستاد تا قطعه قطعه شود و در بین مهاجرین و انصار تقسیم گردد. صنعت ترصیع در فلزکاری نیز به اوج و

شکوه خاصی در ایران رواج داشت. بنا بر اطلاعات حاصله، مرصع کاری از زمان هخامنشیان در ایران متداول بوده است. ساختن زیور در این دوران بسیار معمول بوده که نمونه‌های زیبایی از آن‌ها باقی مانده است؛ از جمله گوشواره و انگو که قسمت‌هایی از آن‌ها با سنگ‌های گران‌بهایی چون فیروزه، لاجورد، زمرد، کریستال، آماتیس و عقیق ترصیع شده‌اند. در دوره ساسانی، از طلا بیشتر برای زراندود کردن ظروف نقره‌ای و هم‌چنین روکش اشیایی مانند غلاف شمشیر،



پناله چکش کاری شده، نیم‌گه‌آبی، کف محذب، بدنه محذب، لبه صاف لپ‌رستال، اواخر هزاره دوم پیشی از میلاد

دهنه‌ی آهنی اسب، و روکش کمر بند استفاده می‌شده است. از این دوره، جام‌هایی به دست آمده‌اند که به جام‌های طلایی ساسانی معروف هستند، و با سنگ‌های قیمتی و رنگین ترصیع شده‌اند. نمونه‌ای از این جام به نام «جام خسرو اول» مشهور است. اشیای فلزی دوره اسلامی با

روش‌های قالب‌ریزی و چکش کاری صفحات فلزی ساخته می‌شدند و روش‌های تزئینی دیگری نظیر قلم‌زنی، حکاکی، ترصیع، سیاه‌قلم، برجسته‌کاری، مینا‌کاری، و به ندرت زراندود کردن روی فلز این ظروف انجام می‌شده‌اند.

به دلیل نکوئیده بودن ظروف طلا و نقره نزد مسلمانان، تعداد ظروف ساخته شده بسیار محدود است. هم‌چنین، ذخایر و گنجینه‌های طلا و نقره، یا توسط اقوام متفاوت به غارت رفته، یا برای ضرب سکه استفاده شده یا برای دوباره‌سازی اشیای زینتی به کار رفته‌اند. نهایتاً، این دو فلز گران‌بها برای ترصیع فلزات دیگر به کار می‌رفتند. نمونه‌های فلزکاری به جای مانده از اوایل اسلام و مقایسه آن با آثار فلزی دوره ساسانی، بیانگر تداوم این هنر ویژه در منطقه خراسان است.

با برافتادن حکومت بنی‌امیه در سال ۱۳۲ هـ. ق، بعد از چندی خراسان بزرگ تحت استیلای سامانیان قرار گرفت. با گذشتن چهار قرن از استیلای مسلمانان بر ایران، به تدریج در هنر فلزکاری در منطقه خراسان با وضوح بیشتری پیشرفت کرد و در عصر سلجوقی به اوج خود رسید. در این عصر، توجه خاصی به ترصیع فلزات می‌شد و هنرمندان فلزکار از مفتول‌های طلا و نقره و گاهی مس برای ترصیع ظروف مفرغی یا برنجی استفاده می‌کردند.

ترصیع فلزات در سده ششم در مکتب خراسان بسیار متداول بودند. در تمامی دوره

اسلامی تا آغاز صفوی، ساختن این نوع اشیاء ادامه داشت. برای ترصیع، اطراف نقوش موردنظر را با خطوط ممتد یا نقطه چین قلم‌زنی و مشخص می‌کردند و سپس زمینه فلز را کمی حرارت می‌دادند، تا مفتول‌های باریک نقره به وسیله چکش کوبیده و جایگزین شوند. از دیگر کاربردهای صنعت ترصیع در رابطه با فلزات، ساختن انواع تاج پادشاهان، کلاه خود، شمشیر، خنجر، کمر بند و حتی لباس پادشاهان در دوران متفاوت بود. این نوع تاج‌ها به تاج کیانی معروف هستند.

تاج پهلوی که یکی از جواهرات سلطنتی ایران است، از طلا و نقره ساخته شده و با زمرد، یاقوت کبود و مروارید مرصع شده است.

صنعت ترصیع در خوش‌نویسی نیز جایگاهی ویژه به خود اختصاص داد. ترصیع در خوش‌نویسی، به خطوطی که دارای تزئیناتی همانند جواهرات باشند، گفته می‌شود.

صنعت ترصیع در ادبیات نیز کاربرد داشته است که نمونه‌ای از چنین اشعار و متون را در فرهنگ‌های لغات، ذیل موضوع «مرصع» می‌توان یافت. در اصطلاح بدیع، هرگاه شاعر هر کلمه را در برابر کلمه دیگر بیاورد که متفق‌الوزن یا موافق‌القافیه باشند، این صنعت را به کار برده است (ترصیع مع التجنیس):

عالم از من شد تا تو از من شدی (مال من شدی)

عالم از من شد تا تو از من شدی (از دست من برفتی)

سعید اشرف
در قرآن هم، به هم وزنی و هم قافیه بودن اشاره شده است. در «سوره انفطار» آیات ۱۳ و ۱۴ آمده است: «ان الای برابری لقی نعیم و ان الفجار لقی حجیم»: بی شک نیکوکاران در بهشت هستند و بدکاران در دوزخ.

مرصع

مرصع در لغت، به معنای جواهر نشانیدن گوهر آمده است، یا آن چه که صنعت ترصیع در آن به کار رفته باشد. هم چنین به معنای در نشانیدن به جواهر، تاج مرصع و سیف مرصع است، و یا اسیبی که موهای وی در هم باشد که این نوع اسبها، به «فرس مرصع النفس» معروف هستند. به معنای ترتیب دادن جواهرات و به گوهر آراستن هم آمده است.

انواع ترکیبات مرصع از این قرارند:

مرصع کار: کسی که جواهر و سنگهای قیمتی را نصب میکند، حکاک.
مرصع کاری: شغل مرصع کار و جواهر نشان است.

همچو فرعون مرصع کرده ریش برتر از عیسی پریده از خویش
این دلوق موسی است مرصع و ریش فرعون است مرصع

مرصع زبان: کسی که دارای سخن زیبا و خوش باشد؛ خوش سخن، رنگین

کلام.

معلی کلام و مصفی ضمیرم
ملمع بیان و مرصع زبانم
طالب آملی

مرصع خوانی: سخنان ساخته گفتن را گویند.

جام جمشید نبودست به از ساغر ما
آن چه گویند درین قصد مرصع خوانی
است

قصه افسر کیخسرو و تاج جمشید
به سر خاک نشینان که مرصع خوانی
است.

در «تاریخ بیهقی» آمده است:

... نخست تذکره، هدیه‌هایی که اول روز پیش خان روند و چه هدیه‌هایی عقید تزویج کردند و سخت بسیار برسیم و با آن دو جام زرین مرصع به جواهر. ص ۲۳۹

... گفت طوقی بیار مرصع به جواهر که ساخته بودند. ص ۵۶۱

... امیر فرمود تا کمر شکاری آوردند، مرصع به جواهر. ص ۱۵۰

... دو قبای خاص آوردند، هر دو به زرد و شمشیر حمایل مرصع، چنان که گفتند، قیمت هر دو پنجاه هزار دینار است. ص ۲۵۷

... کلاهی چهار پر بر سر نهاده و کسرهای گران همه مرصع به جواهر و شمشیرها حمایل مرصع و... ص ۶۱۱

... کلاهی چهار پر زرش نهاده مرصع، جواهر و کمر بر میان بست. ص ۵۹۳

مرصع بند: جواهر نشانیده شده،

ترصیع شده.

مرصع پلو: این غذا به علت شکل قشنگی که دارد، به مرصع پلو معروف است؛ یعنی جواهر نشان که در آن از برنج، مرغ، کشمش و زرشک، خلال یادام و پسته و خلال برتقال و زعفران استفاده می‌کنند.

زیرنویس

1. Tarsi

منابع

۱. آفریاد، حسن
فرشنامه ایران / تألیف حسن آفریاد، فضل‌الله حشمتی رضوی / تهران / مؤسسه اطلاعات و تحقیقات فرهنگی پژوهشگاه / ۱۳۷۲.

۲. موزه ملی ایران
سفیدروی / نگارنده سیمین لک‌پور / برگردان انگلیسی کلود کرباسی / تهران / سازمان میراث فرهنگی کشور / ۱۳۷۵

۳. تجلی هنر در کتاب بسم‌الله: وضوح الفن فی کتابه البسملة: فارسی - عربی - انگلیسی / محمد مهدی هراتی / مشهد. استان قدس رضوی / مؤسسه چاپ و انتشارات / ۱۳۶۷

۴. گلستان سعدی / از روی نسخه تصحیح شده محمد علی فروغی - مصلح‌الدین دبعلدی شیرازی / تهران / مؤسسه مطبوعاتی. بیروز [بیتا].

۵. تاریخ بیهقی
ابوالفضل بیهقی دبیر / ویرایش متن جعفر مدرس صادقی - تهران - نشر مرکز / ۱۳۷۷.

۶. فرهنگ آندراج
تألیف محمد بادشاه متخلص به شاد / زیر نظر محمد دبیر سیاقی / انتشارات کتابخانه قیام.